

Recenzijos

Dainius GENYS

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuviškumo atspindžiai tremties šešėlyje: žvilgsnis į lietuvių diasporas Rytuose

Vilkienė, Loreta, Čiubrinskas, Vytis, Kuznecovienė, Jolanta ir Šutinienė, Irena, *Lietuvių kilmės diasporos Rytuose ir jų tapatybė. Užvolgio ir Kazachstano atvejai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 316 p.

Prieš imantis aptarti knygos turinį norisi paminėti keletą išankstinių nuostatų, kurios, viena vertus, nulėmė pasirinkimą recenzuoti šią knygą, kita vertus, suformulavo recenzento lūkesčius, kurių pagrindu ir vertinta minima monografija. Nėra abejonės, kad nūdienos geopolitinis kontekstas savaip aktualizuoja knygos pasirodymą: rusams brutaliai niokojant „brolišką“ tautą, svarstymai apie autentiškas lietuviškas diasporas rytuose leidžia atidžiau ir nuodugniau apibrėžti skirtumus nuo slaviško mąstymo ir gyvenimo būdo, deja, ilgus metus žalojusio mūsų mažą tautą. Iš to plaukia ir kitas, grynai akademinis, interesas, paskatinęs žingeidumą, – tai dėmesys lietuvių diasporoms Rytuose. Kaip mini ir patys autoriai, turime ištisas

tyrimų tradicijas apie mūsų diasporas Vakaruose, o štai priešinga kryptimi naujausių tyrimų stinga. Autoriai drąsiai priėmė iššūkį, kuris vėlgi dėl laikmečio konteksto (nuo pandemijos iki karo Ukrainoje) nemenkai apsunko ir pakoregavo autorių planus (apie tai

jie nuoširdžiai kalba pristatydami knygos struktūrą ir patį sumanymo įgyvendinimą įvadinėse pastabose).

Autoriai tiria Kazachstano ir Rusijos Užvolgio lietuvių kilmės diasporas, siekdami suprasti, kaip šios bendruomenės išsaugo ir įprasmina savo etninę tapatybę. Knygoje analizuojama, kaip lietuviškumas reiškiasi per atminties, kalbos, kasdienės socializacijos ir bendruomeninės veiklos praktiką daugiakultūroje aplinkoje. Tyrimas jungia socialinės antropologijos, sociologijos ir sociolingvistikos požiūrius, siekiant atskleisti, kaip diasporose formuojasi, kinta ar iš naujo interpretuojama etninė tapatybė.

Turint omenyje plačią svarstomų klausimų ir pasirinktų prieigų įvairovę, galiausiai autorių profilių skirtingumą, kyla klausimas: kaip jiems sekėsi įvykdyti išsikeltus uždavinius ir sulydyti visa tai į vientisą pasakojimą? Knygos struktūrą sudaro penki skyriai, įvadas ir išvados. Pirmajame skyriuje pristatomas Užvolgio ir Kazachstano diasporų istorijos kontekstas, kartu bandant įvardyti jų panašumus ir skirtumus. Antrajame kalbama apie antrosios ir trečiosios kartų atmintį Kazachstano prievartinės migracijos kontekste. Trečiajame tęsiama prievartinės migracijos analizė išryškinant identiteto strategijas, tačiau nagrinėjant Rusijos Užvolgio atvejį. Ketvirtajame skyriuje grįžtama prie Kazachstano, tačiau akcentuojama diasporos etninė tapatybė. Galiausiai penktajame skyriuje analizuojamas lietuvių kalbos likimas Kazachstane ir Užvolgyje. Vis dėlto galime atpažinti struktūros logiką: pradedama nuo istorinio konteksto, pereinama prie atminties, tada prie tapatybės ir kalbos problematikos. Skaitytojui lyg ir suponuojama raidos kryptis: iš prievartinių migrantų galiausiai susiformavo diaspora, tačiau konceptualūs šio virsmo skirtumai nėra specialiai aptariami. Kontekstas leidžia skaitytojui susidaryti įspūdį apie šią transformaciją, tačiau gilesnis akademinis paaiškinimas lieka tarp eilučių.

Autoriai pagrįstai akcentuoja *gyvąją* – įveiksmintą atmintį, kalbos įpročius, šeimos natyvus. Įdomiai išplėtojamas skirtumas tarp įvairių kartų santykio su lietuviškumu, kalbos perdavimu, traumos atminimu. Monografija gana įtaigiai leidžia pamatyti sovietinės traumos pasekmes, išsižiūrėti į subtilius žmogiškuosius išteklius, padėjusius diasporai išlikti.

Kasdienybėje vykstantys tylūs pasirinkimai, hibridinės tapatybės ir niuansuotos lojalumo raiškos formos dažnai lieka nepastebėti tradiciniais metodais, tad sveikintinas bandymas imtis tarpdisciplinio pjūvio, siekiant pažvelgti į etniškumą kaip į kompleksiską ir daugiasklaidę reiškinių. Kokybinio tyrimo kontekste svarbu ne tik tai, ką pasakoja informantai, bet ir tai, kaip tie pasakojimai renkami. Lietuviškame akademiniame diskurse dar tik formuojasi tyrimų metodologijos pristatymo tradicijos, ypač kalbant apie tarpdisciplininius bandymus, kurių vis dar trūksta. Monografijos autoriai atveria tyrimo virtuvę, pristatydami duomenų rinkimo principus ir analizės metodus. Kaip ir galima tikėtis iš tarpdisciplininio darbo, pasitelkiami gausūs įvairiais etapais ir būdais surinkti duomenys (plačiau žr. p. 13–18). Daugeliu atvejų skaitytojui to pakaktų, ir tik smalsus bei priekabus diasporos (ypač etninės tapatybės) tyrėjo žvilgsnis geidautų asmeninės autorių refleksijos tiek apie pasirinktą tyrimo grupę (kas yra tie žmonės, koku mastu jie reprezentuoja diasporą), tiek pačių autorių autorefleksijos (pvz., su kokiomis nuostatomis atėjo į tyrimo lauką būtent pasikeitus geopolitinei situacijai ir t. t.), ypač turint omenyje, kad buvo vedami lauko užrašai ir dienoraščiai.

Viena provokatyvesnių monografijos vietų – kai kurių išvadų, pvz., apie Kazachstano diasporos lietuvių etniškumo instrumentalizaciją, griežtokas formulavimas. Teigiama, kad lietuviška tapatybė čia dažnai aktyvuojama pragmatiškai – kaip priemonė siekti konkrečios naudos, pavyzdžiui, Lietuvos pilietybei gauti ar emigracijai palengvinti (p. 289). Nors ši pastaba intriguoja ir atveria svarbią diskusiją apie šiuolaikinių tapatybių lankstumą, vis dėlto ji svarstyтина jautresnio santykio, pvz., su pačių informantų pozicija kontekste, t. y. praverstų papildoma refleksija apie jų socialinę padėtį, pasirinkimų kontekstus ir istorinės atminties nulemtus lojalumo modelius. Iš vidaus kylančio pasakojimo išryškinimas leistų geriau suprasti, kaip savo tapatybę ir su tuo susijusius pasirinkimus suvokia bei artikuliuoja patys diasporos nariai. Būtent toks antropologinis *priartėjimas* prie žmogaus, kuris ir deklaruojamas tyrime, sustiprintų ne tik etnografinį pasakojimą, bet ir pačių išvadų įtikinamumą.

Galiausiai, atsižvelgiant į esminį akademinės recenzijos tikslą tiesti tiltą tarp kūrinio ir skaitytojo, galima pateikti du argumentus. Pirma, ši knyga leidžia geriau suvokti Kazachstano ir Rusijos Užvolgio lietuvių diasporas, susiformavusias dėl prievartinių carinio ir stalininio režimų poveikio. Tai gali būti aktualu tiek nedidelei diasporos tyrėjų bendruomenei, tiek platesnei lietuviškumo aspektais besidominčiai auditorijai. Antra, tai gali padėti susidaryti išsamesnį globalios – ne tik Vakarų, bet ir Rytų – lietuvių diasporos vaizdą, o tai būtų pravartu ir tam tikriems sprendimų priėmėjams, atsakingiems už lietuvių diasporos politiką, ypač disponuojant kitais lietuvių diasporos tyrimais bei atradimais, užčiuopiant nagrinėjamų diasporų išskirtinumą.